

Batowski, Henryk

Obce publikacje polskich dokumentów dyplomatycznych 1938-1939

Przegląd Historyczny 49/4, 773-781

1958

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

HENRYK BATOWSKI

Obce publikacje polskich dokumentów dyplomatycznych 1938—1939*

Historycy okresu międzywojennego i drugiej wojny światowej nie są w tak pomyślnym położeniu, jak ich koledzy, zajmujący się początkiem XX w. i poprzednią wojną. Nie ma jeszcze tak obfitych i stosunkowo pełnych wydawnictw źródłowych, jak „Documents diplomatiques français” i „Grosse Politik der europäischen Kabinette”, czy „Miejdunarodnyje otnoszenija w epochu imperializma”. Tylko ówczesna publikacja angielska „British Documents on the Origins of the War, 1898—1914” znajduje dziś swój odpowiednik. Przybyła wprawdzie edycja włoska (o niej niżej), ale to bynajmniej jeszcze nie wypełnia braku wydawnictw tego typu. Również specjalne wydawnictwa *ad hoc*, tzw. księgi kolorowe, ukazywały się w okresie 1939—1941 w mniejszej liczbie i wyborze, niż po wybuchu pierwszej wojny światowej¹. Większość państw biorących udział w ostatniej wojnie nie ogłosiła dotychczas związanych z tym materiałów, podczas gdy po r. 1914 nie było niemal kraju, który by nie podjął takiej publikacji. Zabrakło po ostatniej wojnie takiego bodźca dla wszystkich rządów, jakim było systematyczne ogłaszanie przez Rosję radziecką już od r. 1917 tajnych materiałów z archiwum byłego carskiego ministerstwa spraw zagranicznych.

Nowe publikacje związane z drugą wojną światową dzielą się na dwa rodzaje: 1. tzw. księgi kolorowe; 2. nowe wydawnictwa seryjne, mające objąć całość lub część okresu międzywojennego.

Księgi kolorowe wydali w r. 1939 i w latach następnych Anglicy, Francuzi, Niemcy oraz polski rząd emigracyjny we Francji². Seryjne wydawnictwa podjęła po wojnie: Wielka Brytania — trzyseryjną publikację „Documents on British Foreign Policy 1919—1939”, Stany Zjednoczone — „Papers Relating to the Foreign Relations of the United States”, oraz Włochy — kilkuseryjne „Documenti diplomatici italiani”, wydając równo-

* Artykuł napisany w październiku 1957 r.

¹ Nie było też po drugiej wojnie światowej takich uzupełnień do ksiąg kolorowych, jakie ukazywały się po pierwszej wojnie (np. *Die österreichisch-ungarischen Dokumente zum Kriegsausbruch*, 3 tomy, 1923).

² Pełne tytuły tych publikacji poniżej. Najwięcej (osiem) kolejnych białych ksiąg wydali Niemcy w latach 1939—1943.

cznie tomy różnych serii od r. 1861 do drugiej wojny światowej. Francja na razie nie jest tu reprezentowana. Wreszcie rząd ZSRR zapowiedział w r. 1957 wydanie obliczonej na 10 tomów publikacji „Dokumenty wnieśniej politiki SSSR“ (tom I ukazał się w 1957 r.)³. Ukazują się także dokumenty niemieckie — o nich niżej.

Już w czasie I wojny światowej cesarskie Niemcy ogłosiły pewną ilość zdobycznych dokumentów belgijskich. Tego rodzaju postępowanie powtórzyło się wielokrotnie podczas ostatniej wojny i po niej. Hitlerowcy wydawali dokumenty francuskie, belgijskie, holenderskie, norweskie oraz polskie. A po wojnie to samo stało się z dokumentami niemieckiego MSZ, które wpadły w ręce zwycięzców, głównie mocarstw zachodnich, a po części także ZSRR.

Największa część tego materiału stała się podstawą angielsko-amerykańskiego wydawnictwa „Documents on German Foreign Policy 1918—1945“, ogłaszanego w kilku seriach (jest także tłumaczenie francuskie)⁴. Różne fragmenty wydano w ZSRR w trzutomowej publikacji „Dokumenty Ministerstwa inostrznych dzieł Giermanii“ (1946)⁵ i dwutomowej „Dokumenty i materiały kanuna wtoroj mirowoj wojny“ (1948), gdzie oprócz niemieckich zamieszczono także pewną ilość aktów innego pochodzenia, m. in. polskich⁶. Dokumenty, które wpadły w ręce władz ZSRR, zostały w Moskwie ogłoszone również w brzmieniu oryginalnym, poza wersją rosyjską, angielską i francuską. Niemcy sami, otrzymawszy z USA mikrofilm znajdujących się tam oryginałów, zaczęli swoje własne dokumenty ogłaszać w tekście oryginalnym pt. „Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918—1945 — aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes“ (Baden-Baden 1950, na razie wyszły tomy serii D, obejmujące lata 1937—1945).

Międzywojenna Polska na ogół nie podejmowała publikacji tzw. ksiąg kolorowych. Jedyny wyjątek stanowią tomiki dotyczące pertraktacji polsko-litewskich w latach 1919—28⁷. Od czasu do czasu niektóre dokumenty publikowała prasa, lub specjalne wydawnictwa MSZ („Polityka Narodów“, specjalny dodatek dokumentarny pod redakcją J. Makowskiego). Tzw. „Polska Biała Księga“ zawiera tylko częściowo

³ Rząd ZSRR wydał poprzednio serię *Wnieśnijaja politika Sowietskogo Sojuza w pieriod otieczestwiennoj wojny* (3 tomy, 1946—47), zatem dopiero od 1941. Tegoż okresu dotyczą dwa świeżo ogłoszone tomy korespondencji: *Pieriepiska priedsiedatiela Sowieta ministrow SSSR s priezidentami SSZA i premjer-ministrom Wielikobritanii wo wriemia Wielikoj otieczestwiennoj wojny 1941—1945 gg.* (1957).

⁴ Niezależnie od tego rząd USA wydał w r. 1948 specjalny wybór pt. *Nazi-Soviet Relations 1939—1941*.

⁵ Tom I: *Giermanskaja politika w Wiengrii 1937—1942*; t. II: *Giermanskaja politika w Turcii 1941—1943*; t. III: *Giermanskaja politika i Ispanija 1936—1943*. Ukazały się też niemieckie oryginały i przekłady angielski i francuski.

⁶ Wydano też niemieckie oryginały oraz przekłady francuski i angielski, a w Polsce i Czechosłowacji wydano przekłady obcych dokumentów wraz z oryginałami własnych znajdujących się w wydaniu radzieckim. Polskie wydanie nosi tytuł: *Dokumenty i materiały z przedednia drugiej wojny światowej*, Warszawa 1949.

⁷ Np. dwa tomiki wydane w Warszawie w r. 1920 i 1921: *République Polonoise. Ministère des Affaires Étrangères — Documents diplomatiques concernant les relations polono-lithuaniennes*; inny tom poświęcony konferencji w Królewcu wyszedł w r. 1928.

inedita: na 184 dokumenty dyplomatyczne, nieogłoszonych poprzednio jest tylko 96. Rząd polski na emigracji wydał w r. 1943 jeszcze inny zbiór dokumentów specjalnie dotyczących stosunków z ZSRR, gdzie nowością były już tylko dokumenty z okresu po 1941⁸.

Czy w przyszłości spodziewać się można pełnej publikacji tego, co udało się uratować z pożogi wojennej, co odzyskano z Niemiec i co zachowało się w archiwach polskich placówek zagranicznych w krajach niezajętych przez Niemców — trudno powiedzieć. Na razie prowadzi prace porządkowe i inwentaryzację tych materiałów Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, który na prawach rękopisu ogłasza (w zeszytach powielanych) różne wybory tych dokumentów, dokonywane według kryteriów rzeczowych. Niektóre fragmenty przedostały się już na łamy poszczególnych publikacji⁹, w miesięczniku „Sprawy Międzynarodowe” i gdzie indziej. Byłoby oczywiście rzeczą pożądaną, aby po dokonaniu inwentaryzacji doszło do ogłoszenia z niezbędnym aparatem wszystkich ocalałych polskich dokumentów dyplomatycznych okresu 1918—1939.

Pożyteczną rzeczą będzie przypomnienie i zestawienie pozycji ogłoszonych przez inne państwa. Tu wchodzi w grę przede wszystkim publikacje niemieckie i radzieckie, co do których zakładać trzeba, że przynoszą one dokumenty autentyczne. Co do pozycji zawartych w radzieckich „Dokumentach i materiałach z przedednia II wojny światowej”, wątpliwości co do ich autentyczności nie wysuwano. Natomiast jakaś zmowa milczenia panowała w odniesieniu do dokumentów ogłoszonych przez hitlerowców w ich „III Białej Księdze”, mimo że znalazły się tam fotokopie, mogące raczej świadczyć o prawdziwości. Przykry fakt, że polskie dokumenty wpadły w ręce wroga i że zostały tendencyjnie wykorzystane przez takich właśnie fałszerzy jak hitlerowcy — nie powinien nam zamykać oczu na niewątpliwą autentyczność owych dokumentów. Nawet zawodowi fałszerze w hitlerowskim ministerstwie spraw zagranicznych nie byliby się wazylili ogłaszać dokumentów nieprawdziwych, gdyż wiedzieć musieli, że w każdej chwili może ich spotkać *dementi* ze strony polskiej, dysponującej przecież kopiami — np. w wypadku ogłoszonych despez polskiej ambasady w Waszyngtonie. *Dementi* polskie nigdy nie nastąpiło, co dowodzi, że jednak fotokopie były prawdziwe¹⁰. Druga podobna publikacja niemiecka, która już fotokopii nie przyniosła, lecz jedynie przekłady, również nie spotkała się ze zdementowaniem.

Wobec tego nie ma potrzeby naśladować dawnej emigracji rosyjskiej, która nie uznając Sowietów, ignorowała publikacje wydane przez rząd radziecki¹¹. Nasza niechęć do hitlerowskich Niemiec nie może iść aż tak

⁸ *Polish-Soviet Relations 1918—1943. Official Documents. Issued by the Polish Embassy in Washington by the Authority of the Government of the Republic of Poland.*

⁹ Np. M. Staniewicz, *Kłeska wrześnieowa na tle stosunków międzynarodowych 1918—1939*, Warszawa 1952.

¹⁰ Pośrednio potwierdzają autentyczność jednego z tych dokumentów wydawcy *Pamiętników Józefa Becka*, w przypisku 1 na s. 170 (wydanie francuskie).

¹¹ Por. uwagi o tym: „*Slovanský Přehled*” 1927, s. 776. Znany jest fakt, że jeden z ostatnich carskich ministrów spraw zagranicznych S. D Sazonow w swoich *Wspominaniach* (też wydanie francuskie i niemieckie) całkowicie zignorował liczne do tego czasu (książka Sazonowa ukazała się w r. 1926) publikacje radzieckie dokumentów carskiego ministerstwa spraw zagranicznych, m. in. samego Sazonowa.

daleko i pomijać fakt, że pewne interesujące nas materiały ogłosili właśnie nasi wrogowie.

Przystąpmy do omówienia materiałów według kolejności ich ogłaszania. Wszystkie omawiane dokumenty pochodzą z dwu ostatnich lat międzywojennej Polski: 1938 i 1939. Na nie bowiem, jako najważniejsze, zwrócili przede wszystkim uwagę wydawcy.

Pierwszych parę pozycji znalazło się w księgach kolorowych. „Brytyjska Błękitna Księga“ (BBK) („The Government Blue Book. Documents concerning German-Polish Relations and the Outbreak of Hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939“) zawierała 144 dokumenty, z czego wiele oficjalnych komunikatów, ogłaszanych poprzednio w prasie. Znajdujemy tu w tłumaczeniu parę polskich dokumentów, większość z nich wszakże znana już była skądinąd. Wymienić należy odpowiedź polską z 10 sierpnia na notę werbalną ambasady niemieckiej w Warszawie z tegoż dnia — BBK nr 47; tekst ten znalazł się później w „Polskiej Białej Księdze“ (PBK) jako nr 86 i w „Niemieckiej Białej Księdze 2“ (NBK 2) jako nr 446, pominięła go za to analogiczna publikacja paryska, „Francuska Żółta Księga“ (FŻK)¹². Następnie BBK jako nr 63 przynosi tłumaczenie noty polskiej do senatu gdańskiego z 24 sierpnia 1939. I wreszcie jako nr 97 BBK przynosi w telegramie Kennarda z 31 sierpnia polską odpowiedź na propozycje brytyjskie z dnia poprzedniego (tamże nr 89, przekład w PBK nr 107, ale ta ostatnia nie podaje już owej polskiej odpowiedzi).

„Francuska Żółta Księga“ („Ministère des Affaires Étrangères. Documents diplomatiques 1938—1939. Pièces relatives aux événements et aux négociations qui ont précédé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'une part, la Pologne, la Grande-Bretagne et la France d'autre part“) najbogatsza i najciekawsza ze wszystkich publikacji tego rodzaju ogłoszonych na przełomie 1939 i 1940 r. również zawiera parę pozycji pochodzenia polskiego: w telegramie Noëla z 15 sierpnia — nr 193 — jest tekst noty Chodackiego do senatu gdańskiego z 4 sierpnia; to samo przynosi NBK 2 jako nr 432 oraz PBK jako nr 82. Następnie jest odpowiedź — raczej jednak ustna — Becka na włoską propozycję rozjemcu — w telegramie Noëla z 1 września — nr 343.

Wreszcie „Niemiecka Biała Księga 2“ („Auswärtiges Amt 1939 Nr 2. Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges“). Są tu cztery pozycje pochodzenia polskiego w przekładzie niemieckim. Najpierw jako nr 119 znajdujemy notę polskiego MSZ z 20 października 1938 w sprawie rozciągnięcia polsko-niemieckiej konwencji mniejszościowej na obszar Śląska Zaolziańskiego¹³. Z kolei jako nr 208 jest odpowiedź polska na propozycje Ribbentropa (z 21 marca) z 25 marca 1939 w tekście skróconym; tekst pełny ogłosiła PBK jako nr 62¹⁴. Dalej pod nr 432 i 433 są dwie noty Chodackiego do Senatu gdańskiego, obie z 4 sierpnia 1939 (por. wyżej,

¹² *Documents on British Foreign Policy 1919—1939*, III s., t. VI, nr 607, przy telegramie Kennarda nie podano noty polskiej odsyłając do PBK.

¹³ Brak tej pozycji w pełnej edycji *Akten zur deutsch. ausw. Politik*, tak w t. II gdzie znajdują się dokumenty związane z polsko-niemiecką współpracą w okresie kryzysu monachijskiego, jak też i w t. V, gdzie w ogóle znajdują się materiały do stosunków z Polską 1937—39 (do 14 marca).

¹⁴ W t. VI powyższej edycji pełny tekst memorandum.

FZK nr 193). Wreszcie jako nr 446 (10 sierpnia) występuje oświadczenie Arciszewskiego wobec niemieckiego *chargé d'affaires* von Wühlischa — zamieszczone też w BBK jako nr 47, a później w PBK jako nr 86.

Oznacza to, że trzy księgi kolorowe ogłoszone przed końcem r. 1939 przyniosły siedem polskich dokumentów dyplomatycznych (nie licząc oświadczenia Becka złożonego Noëlowi 1 września 1939). Niektóre z nich znalazły się potem w wersji francuskiej lub angielskiej w PBK.

Z kolei latem 1940 r. ukazała się sensacyjna publikacja: trzeci zeszyt „Niemieckiej Białej Księgi“ z podtytułem: „Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges — Erste Folge“. Ten zeszyt w dużym formacie ze względu na dokumenty reprodukowane w oryginalnej wielkości arkuszy kancelaryjnych¹⁵, zawierał 16 pozycji, o których we wstępie powiedziano: „Po zajęciu Warszawy ważne części archiwów byłego polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych wpadły w ręce niemieckie. Urząd Spraw Zagranicznych [niemieckie MSZ] rozpoczął przegląd obszernego materiału i będzie go, w miarę jego ważności dla antecedenencji wojny lub ogólnej doniosłości, systematycznie ogłaszać. Pierwszą serię tych dokumentów przedkłada się publiczności w faksimilach z tłumaczeniem niemieckim. Dokumenty mówią same za siebie i nie potrzebują komentarzy“.

Spis dokumentów zawierał następujące pozycje:

1. Telegram ambasadora brytyjskiego, H. Kennarda, w Warszawie do Londynu, 2 kwietnia 1935.
2. Pismo II Oddziału Sztabu Głównego do MSZ, 8 sierpnia 1933.
3. Pismo wojewody śląskiego Grażyńskiego do min. Becka, 2 listopada 1938.
4. Raport ambasadora w Waszyngtonie, J. Potockiego, 21 listopada 1938.
5. Raport ambasadora w Paryżu, J. Łukasiewicza, 17 grudnia 1938.
6. Raport ambasadora w Waszyngtonie, J. Potockiego, 12 stycznia 1939.
7. To samo, 16 stycznia 1939.
8. Raport ambasadora w Paryżu, J. Łukasiewicza, 1 lutego 1939 (nr IV/1).
9. To samo, bez oznaczenia dnia, luty 1939 (nr IV/4).
10. Raport ambasadora w Londynie, E. Raczyńskiego, 9 marca 1939.
11. Raport ambasadora w Paryżu, J. Łukasiewicza, 29 marca 1939.
12. Raport ambasadora w Londynie, E. Raczyńskiego, 29 marca 1939.
13. Raport posła w Sztokholmie, G. Potworowskiego, 15 kwietnia 1939.
14. Raport ambasadora w Londynie, E. Raczyńskiego, 26 kwietnia 1939.
15. Notatka radcy ekonomicznego MSZ, J. Wszelakiego, 16 czerwca 1939.
16. Zarządzenie Ministerstwa Handlu i Przemysłu dla polskich radców handlowych w Paryżu i Londynie, 13 lipca 1939.

Widzimy więc, że ściśle dyplomatyczny charakter, związany z polskim MSZ i jego placówkami, ma tu tylko 12 dokumentów. Wątpliwy ma charakter odpis depeszy ambasadora Kennarda z 2 kwietnia 1935, relacjonującej wrażeń bawiącego wtedy w Warszawie (1—3 kwietnia) min. Ede-

¹⁵ Ponadto wydano tzw. *Volksausgabe*, w normalnym formacie, tylko z przekładami, a bez facsimilów.

na: skąd ten odpis w aktach polskiego MSZ? Inne pozycje, jak nr 2 i 3 dotyczą oceny pewnych zagadnień międzynarodowych w odniesieniu do Portugalii i Czechosłowacji, według spostrzeżeń czynników spoza MSZ, które odnośne władze przesyłały polskiej dyplomacji do wiadomości. Nr 15 to notatka radcy ekonomicznego MSZ o rozmowie z ambasadorem USA w Londynie Kennedym. Główne znaczenie posiadają wszakże raporty ambasadorów: w Londynie, Paryżu i Waszyngtonie.

Na tym zeszytcie „Niemieckiej Białej Księgi“ było napisane, że jest to „Pierwsza seria“ polskich zdobycznych dokumentów, ale następnej serii już nie było. Jednakże w „Białej Księdze 7“: „Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland“ (Berlin 1941), znajdujemy jako nr 39 wyciąg z notatki referenta spraw środkowo-europejskich W. Knolla (poprzednio sekretarza poselstwa w Belgradzie) o rozmowie w dn. 9 czerwca 1939 z *attaché* prasowym poselstwa jugosłowiańskiego w Warszawie VI Marešem; mamy tu tłumaczenie części dokumentu, mówiącego o ówczesnej polityce Jugosławii.

Z kolei w r. 1943 ukazały się pierwsze tomy nowej serii wydawanej przez Komisję Archiwalną niemieckiego MSZ ze zdobyczy archiwalnej pt. „Die Entstehung des Krieges von 1939 — Geheimdokumente aus europäischen Archiven“. Nas interesuje tu tom wydany pt. „Roosevelts Weg in den Krieg — Geheimdokumente zur Kriegspolitik des Präsidenten der Vereinigten Staaten“ (wyszło też wydanie francuskie i angielskie). Wśród 33 pozycji tego tomu są dokumenty: francuskie, belgijskie i polskie, te ostatnie w liczbie dziewięciu. We wstępie do tomu zaznaczono, że cztery pozycje pochodzą z „Niemieckiej Białej Księgi 3“. Są to numery tego tomu 15, 17, 18 i 21, odpowiadające numerom tamtej publikacji: 6, 7, 9, 11. Pięć innych pozycji to rzeczy dotąd nieogłoszone:

nr 6 — raport ambasadora w Waszyngtonie, 9 lutego 1938.

nr 7 — toż samo, 14 marca 1938.

nr 13 — toż samo, 9 stycznia 1939.

nr 19 — toż samo, 7 marca 1939.

nr 24 — raport *chargé d'affaires a. i.* w Waszyngtonie, W. Wańkowi-cza, 11 lipca 1939.

O ile udało się stwierdzić, innych polskich dokumentów dyplomatycznych Niemcy później już nie ogłaszali.

Po klęsce Niemiec hitlerowskich archiwum ich MSZ dostało się w ręce zwycięzców, głównie sojuszników zachodnich, ale częściowo także i ZSRR. Na tej podstawie radzieckie MSZ ogłosiło najpierw głośną publikację „O fałszerzach historii“ (w dodatku do tygodnika „Nowoje Wriemja“, we wszystkich jego wydaniach w różnych językach), a potem dwa tomy pt. „Dokumenty i materiały kanuna wtoroj mirowoj wojny“.

Publikacja ta przyniosła obok niemieckich także dokumenty czechosłowackie i polskie. Na 44 pozycje tomu I tej publikacji mamy 6 dokumentów polskich, wszystkie z r. 1938:

nr 11 — raport ambasadora w Paryżu, 27 maja 1938.

nr 15 — raport ambasadora w Berlinie, 11 sierpnia 1938.

nr 23 — toż samo, 20 września 1938.

nr 32 — toż samo, 26 września 1938.

nr 33 — toż samo, 27 września 1938.

nr 44 — raport ambasadora w Londynie, 16 grudnia 1938.

Wraz z 18 dokumentami ogłoszonymi przez hitlerowców, mamy więc razem 24 pozycje. Wydaje się, że wszystkie one pochodzą z kopii lub przejętych listów w ambasadzie polskiej w Berlinie. Mianowicie ostatnia z wyżej wymienionych pozycji poprzedzona jest listem ambasadora w Londynie E. Raczyńskiego do Lipskiego: Raczyński przesyła swemu berlińskiemu koledze odpis swego raportu do centrali¹⁶. Na fotokopii zaś pozycji nr 1 (w tomie nr 11) jest widoczny stempel ambasady w Berlinie z datą otrzymania 30 maja 1938. Jeżeli hitlerowcy jakimś sposobem nie otrzymywali tych dokumentów polskiej ambasady w ich stolicy wcześniej, ani jeśli nie zrabowali ich po wypowiedzeniu wojny, niewątpliwie przy segregowaniu aktów zdobytych w Polsce wydzielili zespół dokumentów ambasady berlińskiej.

Poza tym znajdujemy sporadycznie polskie dokumenty w nowych powojennych wydawnictwach seryjnych. Tak więc np. w zbiorze niemieckim „Akten zur deutschen auswärtigen Politik“ w t. II znajdujemy w załączniku do nr 553 tekst dwu francuskich not polskiego MSZ, skierowanych w dniu 21 września 1938 do rządów czechosłowackiego i brytyjskiego¹⁷.

Inne tego rodzaju pozycje, ale nie teksty dokumentów *in extenso*, lecz bądź ich streszczenia, bądź ustne oświadczenia Becka albo jego przedstawicieli, przynoszą wspomnienia niektórych kierowników polityki zagranicznej w owym czasie, mianowicie Francuza Bonnet'a i Rumuna Comnena¹⁸. Dla r. 1938 znajdujemy u Bonnet'a tylko krótkie wzmianki, więcej nieco u Comnena, ale za to dla r. 1939 tom II Bonnet'a przynosi kilka cennych oświadczeń urzędowych. Rumuński dyplomata podaje treść polskich oświadczeń (not?) adresowanych do rządu bukareszteńskiego, z 28 września i 1 października 1938¹⁹. Bonnet w II tomie podaje deklarację Becka o współpracy Polsko-radzieckiej pod datą 23 sierpnia 1939 oraz list Łukasiewicza do Daladiera z 2 września tegoż roku²⁰.

Niestety tych pozycji nie można w stu procentach zaliczyć do formalnej korespondencji dyplomatycznej rządu polskiego i jego przedstawicielstw zagranicznych. Brak do tego niezbędnych danych formalnych i chociaż w niektórych wypadkach mogą to istotnie być noty czy pisma urzędowe, absolutnej pewności co do tego nie ma. Tym bardziej odnosi się to do niewątpliwie już wyłącznie ustnych oświadczeń Becka złożonych wobec Gafencu w ich rozmowie w pociągu w połowie kwietnia 1939 r.²¹.

¹⁶ We wszystkich wydaniach tego tomu, nr 44 błędnie oznaczono jako „List ambasadora polskiego w Londynie Raczyńskiego do ambasadora polskiego w Berlinie Lipskiego z 19 grudnia 1933 r.“. W rzeczywistości jest tam tylko paruwierszowa notatka Raczyńskiego do Lipskiego o przesłaniu mu kopii raportu z 16 grudnia do wiadomości.

¹⁷ Jest to cenne uzupełnienie do zbioru znanych skądinąd dokumentów polskich dotyczących sprawy Zaolzia w r. 1938.

¹⁸ Uważam za szczególnie pożądane ogłoszenie przekładu wszystkich tych miejsc w obu dziełach, dotyczących polskiej polityki zagranicznej. Kapitalny jest zwłaszcza u Comnena ustęp dotyczący okrytej tajemnicą podróży Becka do Rumunii w październiku 1938.

¹⁹ N. P. Comnène. *Prehodi del grande dramma (Ricordi e documenti di un diplomatico)*, Firenze 1947, s. 156 i 206.

²⁰ G. Bonnet. *Défense de la paix, II, De Munich à la guerre*, Genève 1947, s. 290 i 354 (przytł.).

²¹ G. Gafenco [?], *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris 1946, wyd. II, s. 46 n.

Lp.	Data	Nadawca i odbiorca	Miejsce ogłoszenia	Język	Uwaga
1933					
1	9 II	Ambasada Waszyngton do MSZ ²³	Roosevelts Weg, nr 6	niemiecki	przekład
2	14 III	Ambasada Waszyngton do MSZ	tamże, nr 7	niemiecki	przekład
3	27 V	Ambasada Paryż do MSZ	Dokumenty t. I, nr 11	polski	
4	11 VIII	Ambasada Berlin do MSZ	tamże, nr 15	polski	
5	20 IX	Ambasada Berlin do MSZ	tamże, nr 23	polski	
6	21 IX	Ambasada Londyn do Foreign Office	Akten D II ²⁴ , nr 553	francuski	
7	21 IX	Poselstwo Praga do czechosłowackiego MSZ	tamże	francuski	
8	26 IX	Ambasada Berlin do MSZ	Dokumenty t. I, nr 32	polski ²⁵	
9	27 IX	Ambasada Berlin do MSZ	tamże, nr 33	polski	
10	20 X	MSZ do ambasady niemieckiej w Warszawie	Weissbuch 2, nr 119	niemiecki	przekład
11	21 XI	Ambasada Waszyngton do MSZ	Weissbuch 3, nr 4	polski	facsimile
12	16 XII	Ambasada Londyn do MSZ	Dokumenty t. I, nr 44	polski ²⁶	
13	17 XII	Ambasada Paryż do MSZ	Weissbuch 3, nr 5	polski	facsimile
1933					
14	9 I	Ambasada Waszyngton do MSZ	Roosevelts Weg, nr 13	niemiecki	przekład
15	12 I	Ambasada Waszyngton do MSZ	Weissbuch 3, nr 6	polski	facsimile
16	16 I	Ambasada Waszyngton do MSZ	tamże, nr 7	polski	facsimile
17	1 II	Ambasada Paryż do MSZ	tamże, nr 8	polski	facsimile
18	[1] II	Ambasada Paryż do MSZ	tamże, nr 9	polski	facsimile
19	7 III	Ambasada Waszyngton do MSZ	Roosevelts Weg, nr 19	niemiecki	przekład
20	9 III	Ambasada Londyn do MSZ	Weissbuch 3, nr 10	polski	facsimile
21	25 III	MSZ do niemieckiego MSZ	Weissbuch 2, nr 208	niemiecki	przekład
22	29 III	Ambasada Paryż do MSZ	Weissbuch 3, nr 11	polski	facsimile
23	15 IV	Poselstwo Sztokholm do MSZ	tamże, nr 13	polski	facsimile
24	26 IV	Ambasada Londyn do MSZ	tamże, nr 14	polski	facsimile
25	9 VI	MSZ, notatka W. Knolla	Weissbuch 7, nr 39	niemiecki	przekład
26	16 VI	MSZ, notatka J. Wszelakiego	Weissbuch 3, nr 15	polski	facsimile
27	11 VII	Ambasada Waszyngton do MSZ	Roosevelts Weg, nr 24	niemiecki	przekład
28	4 VIII	Komis. Gen. Gdańsk do Senatu, ²⁷	Livre Jaune, nr 193 Weissbuch 2, nr 432—3	francuski	przekład
29	10 VIII	Polskie MSZ do ambasady niemieckiej ²⁸	Weissbuch 2, nr 446	niemiecki	przekład
30	24 VIII	Komis. Gen. Gdańsk do Senatu	Blue Book, nr 47 Blue Book, nr 63	angielski	przekład

W innych publikacjach korespondencji dyplomatycznej państw obcych oraz pozostałych dzieł pamiętnikarskich (np. Ciano, Fierlinger, Reynaud) polskich dokumentów dyplomatycznych nie znajdujemy²².

Tak więc zespół polskich aktów dyplomatycznych ogłoszonych w obcych publikacjach, obejmuje 30 pozycji (bez znajdujących się w PBK oraz bez pozycji cytowanych przez Bonneta i Comnena). Wraz z 96 ineditami PBK mamy tu 126 pozycji. Tekstem oryginalnym wszakże rozporządzamy jedynie w publikacjach: niemieckiej NBK 3 i radzieckiej „Dokumenty i materiały“ t. I. Poza tym w niewielu wypadkach mamy do czynienia z oryginalnym tekstem francuskim, jak np. przy notach z 21 września 1938 w sprawie Zaolzia. Wszystko inne — to tłumaczenia, niewątpliwie sumienne w wypadku PBK, lecz nie dające się skontrolować (przynajmniej na razie) w wypadkach pozostałych. Pozycje z PBK zostały przeważnie z powrotem przełożone na język polski w znanej, mało starannej publikacji Cypriana i Sawickiego — „Agresja na Polskę w świetle dokumentów“ (1946), ale ta retradukcja nie zawsze jest pewna. Dopóki wszakże nie dojdziemy do wszystkich oryginałów, musimy zadowalać się tekstami obcojęzycznymi.

Chronologicznie wszystkie 30 dokumentów odnoszą się przede wszystkim do okresu od wiosny 1938 do wiosny 1939, głównie do okresu współpracy polsko-niemieckiej przeciw Czechosłowacji. Tylko dokumenty ksiąg kolorowych 1939 r. mówią już głównie o okresie popsucia się stosunków polsko-niemieckich.

Obok zestawienie chronologiczne wszystkich 30 pozycji. Autor zdaje sobie sprawę z tego, że przegląd ten może nie być kompletny. Jakieś pozycje mogły ująć jego uwadze.

²² Ze szczególnym naciskiem należy podnieść wagę zawartych u Fierlingera dokumentów (*Ve službách CSR* t. I, wyd. II, 1951 oraz II, 1948). Nie ma tam aktów polskich, lecz bardzo wiele mówiących o Polsce. Rzecz ta zasługuje bezwzględnie na polski przekład.

²³ Skrót MSZ bez dalszego określenia oznacza zawsze polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

²⁴ Skrót ten oznacza: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, seria D, t. II, *Polen und die Tschechoslowakei*, Baden-Baden 1950.

²⁵ Tekst polski w całości przynosi polskie wydanie tej publikacji, podczas gdy rosyjskie tylko częściowo niektóre fragmenty w fotokopiach.

²⁶ Por. przypis 16. Nadmiarem dokładności było reprodukowanie bezwartościowej notatki E. Raczynskiego „Kochany Józiu“ itd., która wprowadziła w błąd autorów spisu treści.

²⁷ *Weissbuch* przynosi tu dwie noty Chodackiego wystosowane tegoż dnia — w odnośnym miejscu VI tomu *German Documents* druga z tych not jest wymieniona w przypisie do nr 774, który sam zawiera przekład pierwszej noty na podstawie telefonogramu z Gdańska.

²⁸ VII tomu *German Documents* jeszcze nie ma w Warszawie, więc sprawdzenie tej pozycji nie było możliwe.